

Grepl, Miroslav; Chloupek, Jan

Bohemistika

In: *Slavica na Masarykově univerzitě v Brně : literární věda, jazykověda, historiografie, uměnovědy*. Dorovský, Ivan (editor). 2. dopl. a rozš. vyd. V Brně: Masarykova univerzita, 1993, pp. 22-26

ISBN 8021005890

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126862>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Příznivou shodou okolností stál u zrodu jazykovědné bohemistiky na filozofické fakultě F. Trávniček (→), vědecká a vychovatelská osobnost mimořádného významu. Dychtivě studenty získával láskou ke svému oboru, hlubokým vhledem do jazykové struktury a rovnoměrnou pozorností, kterou dovedl věnovat všem jazykovým disciplínám. Trávniček nebyl jen povoláním pokračovatelem vědeckých snah J. Gebauera a J. Zubatého, nýbrž zaujal v dějinách naší jazykovědy jedno z předních míst. Z jeho spisů mezi válkami nemůžeme se nezmínit o dvoudílné studii o neslovesných větvích v češtině. Trávničkova *Historická mluvnice československá*, založená jak na studiu literárních památek, tak — průkopnický — na rozboru jevů nářečních, poskytuje cenné svědectví o tvarové vytríbenosti češtiny už v dobách nejstarších. (V názvu se obráží někdejší pojetí jazyka „československého“.) Vášův-Trávničkův *Slovník jazyka českého* byl dlouho jediným moderním středním slovníkem v Československu a platil za zdroj poučení lexikálního, a nadto též tvaroslovného a ve své době i pravopisného. Za druhé světové války stala se Trávničkova „jazyková zákampí“, jak byly nazvány popularizační sloupky v novinách, účinnou formou národního uvědomování.

Na stoličce zesnulého V. Vondráka (→) byl z Prahy povolán od letního semestru 1928/1929 tehdy mimořádný profesor srovnávací slovanské jazykovědy B. Havránek (→), druhá osobnost utvářející profil brněnské bohemistiky. V Brně vypracoval tento slavista svá nejdůležitější díla vědecká. Angažoval se rozhodným způsobem na obranu spisovné češtiny proti novodobému purismu, vyložil její vývoj a podal podrobně a přitom dynamicky souborný obraz českých nářečí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ostatně problematika spisovného jazyka byla častým námětem Havránkových přednášek; jeho dílo je pro ni základem koncepčním, metodickým i materiálovým. Spolu s někdejším absolventem brněnské filozofické fakulty A. Jedličkou napsal mluvnici, která se stala základem jazykového vyučování na všech stupních českých škol.

Zatímco Trávniček spájel metody mladogramatiků — klasické to školy jazykovědné — a postupy moderní jazykovědy funkční a systémové, patří jeho mladší kolega Havránek přímo k zakladatelům pražské jazykové školy. Prosazení jejich teoretických a metodologických východisek významným způsobem propagoval také R. Jakobson (→), působící v Brně až do roku 1939. Už z toho jasně vyplývá, že označení Pražský lingvistický kroužek je třeba chápat v jeho prostě vymezujícím smyslu vůči zahraničí, nikoli v úzkém významu místní příslušnosti. Z Pražského lingvistického kroužku se rozvinula pokroková linie české jazykovědy: jeho principy nezůstaly jen zajímavým teoretickým pokusem, ale ovlivnily též plodně téměř všechny jazykovědné disciplíny, i když pochopitelně ne všechny stejnou měrou a nikoli všechny zároveň.

Pro dobu po roce 1945 je charakteristický rozmach bohemistických bádání, podmíněný několika závažnými okolnostmi.

Na filozofické fakultě působí dále učitelé, jejichž vědecké jméno je spo-

lehlivou zárukou intenzivní výchovy badatelské generace. Trávníček publikuje už v roce 1948 a 1949 naši dosud nejobširnější syntaktickou gramatiku. Později vydaná historická skladba byla v slovanské filologii dílem jedinečným, vysvětlujícím příčiny a podmínky vzniku české syntaktické soustavy. Svazky filozofické fakulty v Brně s B. Havránkem nebyly ani po jeho odchodu do Prahy přervány: Havránek pomáhá školit brněnské aspiranty, posuzuje habilitační práce a připravuje publikační možnosti. O bohemistiku se velmi zasloužil etymolog světového formátu, žák J. Zubatého, V. Machek (→).

Dozrávala též nová badatelská generace poválečná. Bylo tomu tak především na poli, které připravili už před válkou B. Havránek a F. Trávníček, na poli dialektologie. Profesorem byl ustanoven A. Kellner (→), autor monografie o štramberském nářečí a studie o východolašském nářečí. Oba učitelé a tvůrce první realizace se stávají zakladateli dialektologické školy, v níž byly postupně zpracovány uzlové body moravských nářečí: jednomu z centrálních hanáckých dialektů věnuje monografii F. Kopečný, dolským nářečím J. Bělič, několik dialektů podrobně zachytil F. Svěrák (→), z mladší generace píše své monografie A. Lamprecht (→), J. Skulina (→) a A. Vašek (→).

Jména posledních tří badatelů nás uvádějí do souvislosti s dalším charakteristickým rysem poválečného vývoje jazykovědné bohemistiky v Brně. Je jím založení pobočky (dnes: pracoviště) Ústavu pro jazyk český ČSAV. Stalo se tak v říjnu 1952. S vzácnou podporou ředitele ÚJČ v Praze B. Havránka ji založil A. Kellner, po jeho předčasném skonu (1953) přejímá její vedení F. Trávníček, jejími pracovníky se stávají nejprve J. Skulina a J. Chloupek (→). Brněnské dialektologické středisko (původně fakultní) se tak nyní zařazuje do celostátních výzkumných plánů, které počítají s přípravou českého jazykového atlasu (terénní výzkum byl v roce 1972 ukončen). Takové společné úsilí i prostá existence pobočky značně zmenšily nebezpečí provincialismu.

V brněnské pobočce ÚJČ působí krátkodobě bohemista S. Králík, dialektolog P. Jančák, podobně M. Čejka (→), v jazykové poradně M. Vieweghová, slovakista J. Štolc, delší dobu zde pracují M. Jelínek (→) — i po přechodu na fakultu se podílel na zpracování slovotvorby v kruhu vedeném M. Dokulilem, D. Šlosar (→) a J. Chloupek. Jak vedení katedry, tak akademického pracoviště bylo po úmrtí Trávníčkově svěřeno A. Lamprechtovi. V pobočce se pozvolna propracovává závažné metodologické novum: tradiční teritoriální dialekt je chápán a analyzován jako jedna ze strukturních náplní mluvené řeči: vedle jevů systémových se sledují také jevy podmíněné mluveností nářečních promluv, především J. Balhar (→), J. Chloupek, V. Lamprechtová (→). Dále se řeší otázky pomezí dialektů (J. Skulina), vztahy mezi jazykem a nářečím „v kontaktu“ (A. Vašek — po jistou dobu pracovník filozofické fakulty); významného úspěchu bylo dosaženo při zpracování místních jmen, především zásluhou R. Šrámka (→).

Kromě dialektologie, která je se zřením k celostátním úkolům nejlépe zabezpečena i po stránce personální, stalo se Brno též syntaktickým střediskem uznávaného významu. Hlavní podíl mají J. Bauer (→) a dále

M. Grepl (→). První z nich zpracoval souvětí, druhý jednoduchou větou. J. Bauer, iniciativní člověk nevšední pile, předčasně zesnul roku 1969. V roce 1972 vyšel soubor jeho statí publikovaných v celém slavistickém světě. J. Bauer stačil vychovat i několik nadaných žáků; jmenujme za všechny J. Blažka (→). Významnou syntaktickou koncepci (čeština je tu nezřídka prostředkem, nikoli cílem poznání), představuje i dílo F. Kopečného. Péčí J. Bauera, po něm M. Grepla, R. Večerky (→) a dalších bohemistů, dále rusistů R. Mrázka (→), S. Žaži (→) a dalších byla v Brně v pěti-letých intervalech uspořádána čtyři syntaktická symposia s mezinárodní účastí.

Podnětný vliv mělo studium skladby spisovného jazyka (a též uvedené chápání dialektu jako mluvené řeči) na výzkum nářeční syntaxe, v této šíři v slavistickém světě ojedinělý. V. Lamprechtová vydala studie o nářečním souvětí: třetí spis — tentokrát o syntaxi českých dialektů ve Slezsku — z pera J. Balhara vyšel v roce 1974. Předchůdcem těchto studií byla celá řada článků ze skladby moravských nářečí A. Gregora (→). Tento obětavý učitel spojoval svým působením dobu před II. světovou válkou a dobu poválečné výstavby.

Dialektologická erudice přispěla též k významnému prohloubení fonologických studií A. Lamprechta. Doplnuji — nejen ty, obsažené v souborné knize o fonologickém systému českého jazyka — výsledky dosavadních fonologických výzkumů právě důsledným zřetelem k faktorům vývojovým a ke stavu v dialektech. Porůznu podal Lamprecht výklad fonologického systému různých dialektů, a to vždy se zřetelem k širším souvislostem. Tvořením slov ve staré češtině se soustavně obírají D. Šlosar, Z. Rusínová (→) a slovakistka J. Bartáková (→). Jejich zásluhou nacházejí moderní koncepce své uplatnění také při hodnocení staršího stavu jazyka. První ze jmenovaných, dobrý znalec starých textů, je nadto autorem morfologické části učebnice vývoje českého jazyka. Sémantické otázky zkoumá M. Čejka. Stylistice věnuje svůj odborný zájem M. Jelínek, a to jak stylistickým prostředkům (tu i vývojově), tak funkčním stylům (zvláště odbornému), dále stylistické terminologii, obecným otázkám stylistiky. Přitom sleduje většinou aspekt syntaktický.

K mladší generaci mimo fakultu patří dialektolog K. Fic, na fakultě působí M. Krčmová (→), která zpracovala městskou mluvu brněnskou, o to s použitím metod statistických, a K. Pala (→), odborník v algebraické lingvistice a jeho žákyně K. Osolobě.

Otázky jazykové kultury byly sledovány tak, aby s nimi a s jejich řešením byla seznamována nejširší veřejnost. Od r. 1956 vycházejí v deníku Rovnost téměř pravidelně jazyková okénka, zákampí, od roku 1967 jazyková zrcátka (rediguje V. Lamprechtová). Jako knížky vyšly i soubory *Jazyková zákampí* od F. Trávníčka, dále od J. Chloupka, od M. Jelínka a od D. Šlosara. Nemálo popularizačních příspěvků najdeme v různých časopisech (např. D. Šlosar a Z. Rusínová píší pravidelně o jazyce v revui *Věda a život*).

Od počátku 70. let se syntaktické bádání stále více orientuje na větnou sémantiku a postupně pak i na zkoumání komunikačně pragmatických hledisek výpovědi a jejich jazykových indikátorů. Z těchto hledisek pře-

pracoval M. Grepl i knihu o skladbě spisovné češtiny. Mezinárodní ohlas vzbudila sémanticky orientovaná monografie M. Grepla a P. Karlíka (→) o gramatických prostředcích hierarchizace sémantické struktury věty (1984). Ze sémantických a pragmatických hledisek vycházejí rovněž články J. Chloupka o větné modálnosti a temporálnosti, M. Čejky o epistémické modalitě, negaci, o výzvolných a deziderativních výpovědích, P. Karlíka o syntaktických modech a výpovědních formách, K. Paly o sémantické reprezentaci. Komunikačněpragmatickým aspektům výpovědi bylo věnováno čtvrté brněnské mezinárodní syntaktické symposium v roce 1976. Materiály z něho vyšly ve sbor. *Otázky slovanské syntaxe* (1979, 1980). Sémantické a pragmatické přístupy byly výrazně uplatněny v novém zpracování *Skladby spisovné češtiny* (1986, 1989) M. Grepla a P. Karlíka. Vyvrcholením naznačené badatelské orientace byla účast brněnských bohemistů (M. Grepl, J. Chloupek, M. Čejka, P. Karlík) na zpracování třetího (syntaktického) svazku „akademické“ *Mluvnice češtiny* (1987); M. Grepl se na něm podílel i jako redaktor. Současné syntaktické bádání směřuje k nadvětné syntaxi a k lingvistice textu. Pro tu byla speciálně připravována aspirantka I. Kolářová.

Nemalým podílem přispěla brněnská bohemistika také k poznání historie národního jazyka. Oceňovány jsou zvláště originální práce z oblasti tvoření slov, vzniklé z podnětu D. Šlosara, a to jak jeho monografie o slovo-tvorném vývoji českého slovesa, tak knižní syntéza Z. Rusínové o tvoření staročeských adverbii. Tvořením slov v konfrontaci česko-slovenské se zabývá také J. Bartáková. V několika přepracovaných verzích vyšlo péčí A. Lamprechta a D. Šlosara původní celostátní zpracování historické mluvnice češtiny (spoluautor J. Bauer), naposledy v roce 1986. R. Večerka a D. Šlosar zpracovali k ní potřebné vnější dějiny spisovné češtiny a názornou čítanku (1982); A. Lamprecht využil svých historických a široce slavisticky založených zkoumání fonologických a morfologických v jedinečném díle *Praslovanština* (1986).

Klasická dialektologie byla postupně koncentrována v brněnské pobožce Ústavu pro jazyk český (od roku 1987 v Ústavu slavistiky), a to v měřítku celonárodním. Pod vedením J. Balhara připravuje toto pracoviště pětisvazkový atlas českých a moravských nářečí. K. Fic, autor dosud jediné monografie z oblasti tvoření slov v nářečí, se podílí také na zpracování atlasu slovanského. V dialektologické sekci vyrůstá řada mladých lingvistů: M. Šipková, J. Pleskalová, L. Čižmarová, St. Kloferová aj.

Československá toponomastika má v Brně předního představitele v R. Šrámkovi. Většina pracovníků jazykovědného oddělení Ústavu slavistiky působí na filozofické fakultě a na pedagogické fakultě jako externí učitelé, oponenti diplomových prací, konzultanti apod. Filozofická fakulta má s tímto pracovištěm dlouhodobou smlouvu o spolupráci.

Záslouhou J. Chloupka a M. Krčmové se plodně rozvíjel výzkum interdialektů, městské mluvy a problematiky stratifikace národního jazyka. Stále výrazněji se v něm uplatňují zřetele sociolingvistické a pragmatické. Výzkum směřuje k řešení závažných otázek v oblasti jazykové kultury a stylistiky. Reprezentují jej mimo jiné monografie J. Chloupka o dichotomii spisovnosti a nespisovnosti, dále M. Krčmové o běžně mluveném ja-

zyku v Brně. Oba pracovníci se podíleli také na zpracování stylistiky češtiny.

Obecně lingvistickým otázkám ve vztahu k češtině se věnuje M. Čejka. Možné genetické souvislosti ide. jazyků s jinými jazykovými rodinami a větvemi zkoumal A. Lamprecht: stal se tak u nás (spolu s M. Čejkou) průkopníkem nostratické teorie.

V polovině 80. let byla katedra vybavena osobními počítači. Záslouhou K. Paly a K. Halasové, provdané Osolsobě, se přešlo od čistě teoretického výzkumu k vytváření lingvistického programového vybavení a algoritmickeho popisu češtiny. Vytvořen byl také slovník českých kmenů o rozsahu 30 tisíc hesel a k němu také algoritmickeý popis české formální morfologie včetně základních aspektů tvoření slov. Dále vznikly: retrográdní slovník J. A. Komenského prací D. Šlosara a retrográdní slovník staroslověnštiny prací E. Pallasové. Systematická pozornost je věnována i algoritmickeému popisu české skladby: k dispozici je strojová gramatika češtiny implementovaná v jazyce PROLOG.

Nadále věnují bohemisté velkou pozornost jazykové kultuře: poskytují veřejnosti četné informace a konzultace, publikují v denním a periodickém tisku; vystupují v rozhlasu a televizi a přednášejí učitelům, novinářům, redaktorům aj. S velkým zájmem veřejnosti se setkaly popularizační práce o češtině od J. Chloupka, D. Šlosara a kolektivní dílo *O češtině každodenní* (1985).

Bohemisté z filozofické fakulty zpracovali 4 nové vysokoškolské učebnice a vydali 9 skript, mnohé několikrát v přepracované verzi. Jsou zastoupeni ve vědeckém kolegiu ČSAV (J. Chloupek, M. Grepl), v komisích pro jmenování profesorů na našich vysokých školách, v komisích habilitačních, v komisích pro obhajoby doktorských a kandidátských disertací, v redakci lingvistických časopisů, fungují jako recenzenti nebo redaktori děl vydávaných v nakladatelství Academia a SPN a podíleli se na zpracování velkých kolektivních prací koordinovaných Ústavem pro jazyk český. Rozsáhlá je rovněž jejich přednášková, publikační a vědeckoorganizační činnost v rámci mezinárodním.

Miroslav Grepl — Jan Chloupek

SLOVAKISTIKA

Od založení filozofické fakulty byla slovakistika na ní dlouhá léta spjata se jménem pedagoga A. Gregora (→). I když původem Čech, byl mimořádným členem učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě a členem jazykovědné sekce Matice slovenské, z jejíhož podnětu se podílel také na výzkumu středoslovenských nářečí. Vzhledem k této široké činnosti je jenom přirozené, že mimořádně citlivě sledoval celkový kulturní život na Slovensku a pohotově o něm informoval nejširší českou veřejnost nejen v odborných časopisech, ale i v denním tisku, což v nemalé míře přispělo k upevnování vzájemných vztahů česko-slovenských.